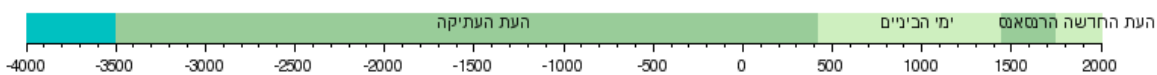

פרק ראשון: הקהילה היהודית בחברת ימי הביניים

תור האמונה

ימי הביניים הוא מושג המתאר תקופה בהיסטוריה האירופית שבין העת העתיקה לתקופת הרנסנס. התקופה שבין נפילתה של האימפריה הרומית במאה הרביעית-חמישית לספירה ועד המאה החמש-עשרה באיטליה. כוונת המלומדים שהגו את המונח הייתה להבחין בין התרבות והחשיבה שהיו מקובלים בעת העתיקה ואלו שבאו אחריהם, אותם תיארו כעידן של חושך ושקיעה.

שגיאה!

הגדרת ימי הביניים בתולדות ישראל

ימי הביניים בתולדות ישראל מתייחסים לתקופה שבין המאה השביעית לספירה בה החלה התפשטות האיסלם לבין המאה השבע העשרה, בה פרץ משבר רוחני חברתי בעם ישראל בעקבות משיחיות השקר של שבתאי צבי ועלייתן של תנועות תרבותיות חדשות כמו חסידות והשכלה.

בתקופה זו חי עם ישראל תחת שלטוןן של שתי דתות מונותאיסטיות גדולות כאשר כל אחת מהדתות טוענת כי היא הדת הנבחרת האמיתית.

פרופ' חיים הלל בן-ששון מציין ארבע נקודות מפנה במהלך אלף השנים של ימי הביניים:

- א. המאה ה-7** - עם כיבושי האיסלם נמצאים מרבית יהודי העולם, לראשונה מאז ימי כורש, תחת שלטון אחד – האיסלם. תרבות האיסלם, השפיעה רבות על חיי התרבות והרוח של היהודים. החל במאה ה-7 וכלה בסוף המאה ה-11 היה המרכז היהודי בבבל הסמכות המרכזית בעולם היהודי.
- ב. מסע הצלב הראשון של שנת 1096**, שבעקבותיו חלו שינויים לרעה במעמד המשפטי של היהודים ובתחושת הביטחון שלהם בארצות הנוצרים באירופה. החל במאה ה-11 פוחתת זיקתם של יהודי התפוצות למרכז בבבל, ובמקביל עולה כוחם של שני מרכזים יהודיים אחרים – המרכז היהודי בספרד ובצפון אפריקה והמרכז היהודי באשכנז.
- ג. מגיפת המוות השחור בשנים 1348-1349**, שגררה עלילות קשות נגד היהודים במערב אירופה. מסוף המאה ה-14 ובמהלך כל המאה ה-15 פקד גל של רדיפות וגירושים גם את יהדות ספרד ופורטוגל.
- ד. גירוש ספרד בשנת 1492**, שלאחריו מתגבשים מרכזים יהודיים של מגורשי ספרד ופורטוגל בתחומי הממלכה העותמאנית ובארצות השפלה; בתחומי פולין-ליטא עולה כוחן הכלכלי והחברתי של קהילות האשכנזים.

בהיסטוריה של עם ישראל היו ימי הביניים עידן של "עירוניות", והיהודים – תחת שלטון הנצרות והאיסלאם – הפכו לעם עירוני.

"תור האמונה" – בימי הביניים הדת והאמונה תפסו מקום מרכזי בחיי המדינה והפרט ולכן מכנים את התקופה "תור האמונה".

בתקופה זו הסבירו בני האדם את כל התופעות בכל תחומי החיים כמו ביטחון, טבע, חברה ובריאות וכו' ברצון האל. מסיבה זו לא היה טעם בתקופה זו למחקרים, ניסויים או הסברים מדעיים. כל אלו ישקפו את ראשיתה של העת החדשה כפי שלמדתם בכיתה ט'.

תפיסה זו של הדת השפיעה על המדינה ועל הפרט ועל פיה הם גיבשו את עמדותיהם, השקפותיהם וכיוונו את פעולותיהם. הכל נעשה מתוך הסבר דתי במטרה למלא את רצון האל. כל הצלחה או כישלון נובעים מרצון האל. שתי דוגמאות

א. הקרב של מוחמד בבדר (624 לס') – מוחמד, לאחר שהתקבל כנביאע"י אנשי העיר מדינה בשנת 622 לס', החל בפשיטות על שיירות המסחר הבאות אל העיר מכה. כשסבלה העיר ית'רב (אל-מדינה) מרעב, פקד מוחמד להוציא שיירות של שודדי דרכים כדי להשיג מזון לעיר. ב-624 יצא מוחמד יחד עם 300 אנשים לתקוף שיירה סורית שנסעה למכה. השיירה שמעה על כך והזעיקה תגבורת ממכה. בני קריש שלחו 900 איש, אך מוחמד הצליח להביס אותם במקום שנקרא בדר. קרב בדר נחשב עד היום במסורת המוסלמית סמל ומופת לגבורה.

מוחמד הסביר את ניצחון צבאו: "לא אתם הרגתם אותם אלא אללה הרגם".

ב. בכיבוש ירושלים ע"י הצלבנים, מבקשים המפקדים עצה מנזירלאחר חמישה ימי מצור על העיר, הלוחמים מכריזים על צום ותפילה כפעולה הכרחית לניצחון. פריצת חומות ירושלים הוסברה על ידם כנס כאשר הקדוש הנוצרי גיאורגיוס מביא את הניצחון. מרכזיות האמונה בחיי בני התקופה מוכחת גם במבנה המשטר והמדינה כשתפקידים לעלות את בני עמם למדרגות רוחניות שייטיבו לעם בעולם הזה ובעולם הבא.

יחס המוסלמים והנוצרים ליהודים-

הבעיה הדתית שבקיום יהודים בארצות האיסלם והנצרות והפתרונות לה

א. **קושי אמוני** – הנצרות והן האיסלם ראו את עצמן ממשיכות של דת ישראל וביהודים הם ראו המועמדים הראשונים לקבל דתות אלה ולכן היה להם קשה לקבל שהיהודים נשארים בדתם.

הנצרות – ראתה את עצמה ישראל האמיתית, "ישראל שברוח". היהודים שדחו את ישו כנביא ושליח אינם עוד עם נבחר אלא רק "ישראל שבגוף".

האיסלם - היהדות תפסה מקום פחות מרכזי מאשר בנצרות ובכל זאת גם מוחמד ניסה להכניס את היהודים לדת החדשה. היהודים הפנו לו עורף ואז כינה אותם עפ"י הקוראן "פושעים".

עמדת שתי הדתות ביחס ליהודים: עמדת הנצרות והאיסלם הייתה שאין מקום ללא מאמינים בקהילת המאמינים. אך לגבי היהודים, שמבחינה עקרונית הם מאמינים באל אחד, הם קבעו כללי התייחסות סובלניים יותר מאשר לעובדי אלילים.

ב. קושי מדיני דתי - המסגרת המדינית בארצות הנצרות והאיסלם הייתה מסגרת דתית. לכן מי שאינו מאמין בדת השלטת מקומו מחוץ למסגרת. כיצד לראות את היהודים? סרבנים להכעיס או שבויים בידי כוחות הרשע? איך לנהוג בהם? אנחנו יודעים על גירושים, עלילות וכד' כלפי היהודים.

יחס הנצרות ליהדות - ההצדקה לקיום היהודים בארצות הנצרות

במאה ה-5 ניסח אוגוסטינוס, אחד מאבות הכנסייה הנוצרית, את היחס ליהדות. הוא הסתמך על הפסוק בתהילים נ"ט, י"ב: "אל תהרגם פן ישכחו עמי. הנעימו בחילך והרדימו". היהודי אמנם טועה בגישתו הדתית אך אין להרגו בשל כך. מוטב להשאירו כדוגמא חיה ומוחשית ללמוד מהו גורלו של הטועה. אם יראו הנוצרים כל יום את היהודי בשפלותו הם ילמדו עד כמה נכונה דרכם והיהודים יסיקו את המסקנה הנכונה ויתנצרו.

מעמד היהודים באירופה הנוצרית

פתרון משפטי כלכלי - מעמדם הוגדר במונח "עבדות" ו"עבדי האוצר". המשמעות הייתה שהיהודים היו משוללי זכויות ולשליט הזכות להטיל עליהם מיסים כבדים ואף להעבירם לאן שירצה כאילו הם רכושו האישי.

למש תפקיד כפול:

א. היבט דתי, המביע את כניעת היהודים לשליט.

ב. הבסיס למסגרת הקיום הפיסי של היהודים. זו התמורה המתחייבת להסכמת השלטונות לאפשר את קיום היהודים בממלכה.

המיסים העשירו את קופות השליטים והם היו לתועלת לאוצר המלכות. לציבור היהודי אין לאן ללכת ולכן השליטים ידעו שהקהילה היהודית היא "סוכן כלכלי נוח וגובה מיסים טוב".

פתרון חברתי - לאפשר ליהודים לחיות כקבוצה - המלכים נתנו ליהודים "כתבי זכויות" שנקראו פריבילגיות. במסמך הוגדרו זכויותיהם וחובותיהם של היהודים במלכות. הזכויות נתבטלו ונתחדשו בעקבות חילופי השלטון או סיבות אחרות. היהודים נאלצו להפעיל את כל כישוריהם, קשריהם וממונם לשם שמירה על זכויותיהם והרחבתם או לשם ביטול גזרות חדשות. בגלל החשיבות הרבה של פעילות זו מינו היהודים "שתדלן" או נסתייעו בחצרן. בכיתה ט' למדנו על יוסף השתדלן מהעיר רוסייה שבגרמניה שמאמצע המאה ה-15 ובהמשך במאה ה-16 עסק בדאגה לאישור הפריבילגיות, מניעת משפטים בגלל עלילות דם ובמניעת גירוש היהודים.

הביטויים לשנאת ישראל באירופה הנוצרית

במאות ה 12 וה 15, מאז מסע הצלב הראשון ב 1096, ועל כך למדתם בכיתה ח', הדרדר מצבם הביטחוני והמדיני והחברתי של היהודים בארצות אירופה הנוצרית. השפלת היהודים - האפיפיור במאה ה 13 הוציא מכתב בו הוא מנמק את ההצדקה להשפלת היהודים:

היהודים כמו קין צריכים לשאת בעונש על רצח ישו.

אין להרוג את היהודים כדי שהנוצרים לא ישכחו את תורת האל ולכן חשוב שהיהודים יהיו פזורים על פני כל העולם עד שיבקשו להצטרף לנצרות. צריך להעביד את היהודים בעבדות על רציחתם את ישו.

כדי להשפיל את היהודים דאגו :

- א. ליצור הבדלה ביניהם לבין באוכלוסייה הנוצרית ע"י הצגת היהודים כמנודים וטמאים. לצורך זה תארו את היהודים כבני בריתו של השטן, יצורים מעוותים ומעוררי סלידה. השטן תואר כבעל ראש גדול, שערות ארוכות, ציפרניים ארוכות, קרניים, זנב וכד'. את היהודים השוו לדמות זו. ב. אנשי הכנסייה הגבירו את התעמולה וההסתה כנגד היהודים. הם ציירו למשל שריפה של יהודים והעלתם על המוקד. (מוקד האש)
- ג. העלילו על היהודים עלילות דם והאשימו אותם בגרימת מגפות שונות כמו מגיפת הדבר במאה ה 13 שהאשימו את היהודים בגרימתה. (חומר של כיתה ח' למי שזוכר)
- ד. ויכוחים דתיים רבים שהיהודים נאלצו לקיים מול כמרים נוצרים כאשר לנציג היהודי לא ניתנה בד"כ האפשרות לתקוף אמונות נוצריות אלא רק לתת מענה לשאלות שהוצגו לפניו.

היהודים בארצות האיסלם

באיסלם חולק העולם לשניים: דאר אל אסלאם - בהם אין מקום לעובדי אלילים ודאר אל חרב - מקומות שעדיין לא נכבשו ויש לכבשם ולהשליט בהם את האיסלם. הם קיוו שגם היהודים יסכימו לקבל עליהם את האיסלם. היות והיהודים מאמינים באל אחד, למרות שלא הצטרפו לאיסלם אין להרגם היות והם זכו לדבר האל בעבר ולכן יש לאפשר להם להמשיך לחיות. היהודים הוגדרו "כבני חסות" "אל דממה" עקב היותם בני עם הספר ולא כופרים ממש ולכן המוסלמים צריכים לאפשר להם לחיות בביטחון ולהגן על רכושם ועל חייהם. הביטוי להכרה זו ביהודים בא לידי ביטוי בניסוח חוקי החסות.

היהודים היו צריכים לשלם מס גולגולת ובתמורה קבלו חסות מדינית שכללה ביטחון לנפש ולרכוש, אוטונומיה חברתית וקהילתית.

בהמשך התווספו "תנאי עומר" שמטרתם השפלת היהודים.

המצב בארצות האיסלם החל מן המאה ה 12 היה גם הוא קשה. גזירות קשות הביאו להמרות דת והתאסלמות.

ההתמודדות של היהודים –

א. יצירת ספרות שמטרתה לחזק ולעודד את הקהילה היהודית. דוגמאות לכך – **אגרת תימן** ששלח הרמב"ם לנפגעי הגזרות בתימן – במאה ה-12 הכבידו השיעים את ידם על יהודי תימן. מקרב היהודים קם משיח שקר שהטיף לגאולה כשהוא נמצאת התסיסה המשיחית בקרב המוני היהודים. יעקב בן נתנאל, נגיד יהודי תימן, פנה את הרמב"ם ובקש לשמוע את דעתו כיצד יש לנהוג. כתשובה כתב הרמב"ם את "אגרת תימן". האגרת כתובה בשני רבדים רובד עממי לעם עם דברי עידוד וחיזוק ושלילת אמיתותה של נבואת השקר ורובד אחר לחכמי התורה העוסק בענייני חישוב הקץ וסכנתו. הרמב"ם בקש שהאגרת תקרא ברבים בתימן. או **אגרת השמד** שנשלחה ליהודי מרוק כאשר הם נדרשו להתאסלם או לבחור במוות או גירוש. הרמב"ם באגרת התייחס לנושא האנוסים. ב. חיזוק היסודות של הקהילה היהודית כשומרת מפני שמד ומסייעת לשמור על הקיום היהודי. הקהילה בימי הביניים נקראה "קהילה קדושה".

פרק ב': הלכה ומלכות כמקורות סמכות בחברה היהודית

המציאות של ימי הביניים כ"תור האמונה" משפיעה לא רק על יחס הנוכרים אל היהודים שבארצם אלא היא משפיעה גם על הגדרת סמכויות הקהילה והנהגתה הן מצד השלטונות והן מצד בני הקהילה ביחסם לארגון הקהילתי וקבלת מרות הנהגת הקהילה ותקנותיה.

מקור סמכות:

היכולת והתוקף של הנהגת הקהילה לאכופ את מרותה על בני הקהילה. קהילה-המסגרת האירגונית של היהודים בתוך מדינה נוכרית. הפרק יעסוק בשאלה מה מאלץ מצד אחד ומשכנע מצד שני את היהודים כיחידים לקיים את תקנות הקהילה ולהישמע להוראות הנהגתה.

מקורות הסמכות של הקהילה

שלושה מקורות סמכות לקהילה:

- א. סמכות ממקור חיצוני – המלכות (שלטונות)
- ב. סמכות אידיאולוגית (ישראל ערבין זה לזה)
- ג. סמכות חוקית –הלכתית

ההלכה כמקור סמכות- הסמכות הדתית הלכתית המצויה אצל בעל ההלכה

החברה היהודית פעלה אף היא על פי שיקולים דתיים, המשנה והתלמוד זכו לתוקף של קדושה.

המושג שהנחה את החברה היהודית היה ההלכה.

הלכה- מהשורש הלך- "דבר שהולך ובא מקדם ועד סוף או שישראל מתהלכין בו":
א. החלק המחייב בביצוע של התורה שבע"פ, הן מצוות שבין אדם לחברו והן מצוות שבין אדם למקום. לפי הנחת היסוד של חכמי ההלכה, יחד עם התורה שבכתב נמסרה לישראל במעמד הר סיני תורה שבעל פה. ההלכה היא התגלות התורה שבעל פה.
ב. הלכה כפלוני- ההכרעה והפסק שבדעות שונות של חכמים.
ג. קובץ המכיל סוג מסוים של הוראות.

עקרונות הלכתיים שנקבעו בקרב בעלי ההלכה:

א. איש ההלכה מוציא מן הכוח אל הפועל חלק מן ההתגלות בסיני. התורה שבע"פ- ההלכה אינה בשמים.
ב. לכוחות על אנושיים אין סמכות בהכרעת ההלכה.
ג. סמכות הפירוש לדברי התורה ניתנה לחכמי ההלכה שבכל דור ודור.
ההלכה היוותה "מורה דרך" ליהודים בכל התקופות ואם נתחדשו אירועים אשר לא נמצאה להם התייחסות ברורה במקומות הקדומים הרי שהתפתחה ספרות עניפה של שאלות ותשובות. (בכיתה ח' למדתם על תקופת הגאונים ועל השאלות שנשלחו לגאונים בבל ע"י יהודים מכל הגלויות).
כיוון שסמכות קביעת ההלכה המחייבת ניתנה רק לחכמי הדור הבקיאים בתורה שבכתב ובתורה שבע"פ הרי היא מקנה להם עמדת כוח והשפעה רבה בחיי הקהילה. מידת השפעתם וסמכותם נובעת כמובן ממידת גדולתם התורנית ואשר זכתה להערכת בני אותו דור.

הסמכות מטעם המלכות- המצוי בידי החצרן והשתדלן

יחידי הקהלה נאלצו לקבל עליהם את מרות הנהגת הקהילה ותקנותיה גם בגלל הגיבוי שנתנה המלכות להנהגת הקהילה. המלכות מעוניינת באוטונומיה הקהילתית מסיבה דתית, כדי לבודדם ולהשפילם, מסיבה כלכלית, גבייה מרוכזת של המיסים, ומסיבה תועלתית, הטלת האחריות לקיום הגזרות על הקהילה.
כדי שהנהגת הקהילה תוכל לבצע את תפקידה על המלכות לתת לה גיבוי.
בימי הביניים זכויות הקהילה היו נתונות לשרירות לב השלטונות שהייתה תלויה במצב הביטחוני, כלכלי וחברתי של המלכות ולמידת האינטרס של המלכות "לסבול" את היהודים.
מקור סמכותו של החצרן/ שתדלן - לחצרנים ששמשו במלכות, כמו חסדאי אבן שפרוט שהיה חצרן במלכות ספרד המוסלמית במאה ה-10, הייתה מידת השפעה מרובה בשל

קרבתם למלכות. את הקשר האישי של החצרן עם המלכות ניצלו בני הקהילה כדי לבטל גזרות, להגן על זכויות ולהרחיבן, דון יצחק אברבנל שהיה לו תפקיד חשוב במלכות ספרד הנוצרית ניסה למשל לפעול לביטול הצו לגירוש ספרד אך לא הצליח. החצרנים היו בד"כ בעלי ממון ובעלי מעמד אישי ומשפחתי גבוה. הם הכירו את הנעשה במלכות, הבינו את שפתם ולכן הם היו מהן דיפלומטים שפועלים לטובת עמם. בקהילות מסוימות מינו יהודי בעל קשרים וכישורים לתפקיד שתדלן כדי שידאג לצורכי הקהילה וזכויותיה אצל השלטונות לתפקיד נבחר יהודי בעל קשרים ומעמד היודע לדבר עם הגויים. תפקידיו:

- א. לפעול לביטול גזרות.
- ב. לפעול להקלה במיסים. לצורך זה נעזר בשוחד.
- ג. הגנה מפני רדיפות באמצעות תביעת חסות של השליט על היהודים בימי עלילות ופרעות.
- ד. נציג היהודים בפני השלטונות ועמידה על תביעותיהם של היהודים בעת קבלת כתבי זכויות. (פריבילגיות) וכן לדרוש את הגשמתם של כתבי הזכויות הלכה למעשה. השתדלן נחשב בקהילה לבעל תפקיד חשוב ובכיר ונהנה מכבוד רב, היה ש"ץ בימים נוראים וקבל מקום של כבוד בביהכ"ס. השתדלן קבל משכורת קבועה ותקציב לבצוע תפקידו לטובת הקהילה.

הסכנה ממעמדו של החצרן

- א. חשש לפגיעה מחוץ לקהילה- כאשר מאבד החצרן את מעמדו בחצר השליט או נפטר גוררים השנאה והכעס כלפיו האשמות שמופנות גם כלפי הקהילה היהודית.
- ב. סכנה בתוך הקהילה- הקהילה הייתה תלויה בכתבי זכויות שנתנו לשתדלנים דבר שהגביר את עוצמת סמכותם בקהילה. היו שתדלנים שנצלו זאת לרעה והתערבו גם בסדרי בתי הכנסת או במינויים בקהילה כמו מינוי של גאון או ראש הגולה.

פרק שלישי- סמכויות הקהילה

סמכויות הקהילה- כלומר הזכות הנתונה להנהיג סדרים, לקבוע תקנות ולאכוף אותן על בני הקהילה היא אחת מן הבעיות המרכזיות בדיון בנושא הקהילה. לפני מנהיגי הקהילות והחכמים הוצבה שאלה מהי זכותם לכפות את המסגרת הקהילתית על בני הקהילה? האם יש בהלכה חקיקה בנושא? חכמים מצאו שני סוגים של מקורות במקורות היהודיים. למנהיגי הקהילות היה חשוב להישען על מקורות שבמסורת היהודית ולא רק על הסמכות שקבלו מהשלטונות במסגרת האוטונומיה שקבלו..

א. מקור סמכות אידאי- מוסרי הנובע מהרעיון של ערבות הדדית. "כל ישראל ערביין זה לזה". גם אם אדם יהודי לא הביע את רצונו ונכונותו לסייע ליהודי אחר הוא חייב לעשות כך.

ב. מקור הלכתי משפטי- מקורות הלכתיים להנהגת הקהילות (הקהל)

דוגמאות למקורות:

א. מקורות מוסריים

1. משל ערמת האגוזים
2. משל הקודח חור בספינה

רעיון הערבות ההדדית הוא מעקרונות היסוד שליוו את העם היהודי מראשיתו ועד היום. הרעיון הוא שלכל יחיד בעם מחוייבות לכלל ומחוייבות הכלל לכל יחיד שבתוכו. אדם יהודי חייב לסייע ליהודי אחר משום הערך של אחדות ישראל ושותפות גורל. יהודי צריך לדעת שבמעשיו הוא משפיע לא רק על גורלו אלא על גורלהם כולו. הערבות ההדדית היא לא רק ערך דתי מקודש אלא גם צורך הכרחי שבכוחו לחזק את העם ולשומרו מפני אבדון. בתנאי הגלות הקשים כאשר עם ישראל מפוזר בין העמים והוא שנוא ונרדף בכל מקום לערבות ההדדית יש חשיבות רבה.

רעיון זה של ערבות הדדית אכן היה מבוסס בקהילות כפי שהדבר מתבטא למשל במצוות פדיון שבויים, בעזרה הדדית ובמוסדות גמילות חסדים.

ב. מקורות הלכתיים

אין לבסס סדרי ארגון ושלטון בקהילה רק על ערכים מוסריים. יש צורך בנוהלים וחוקים מוגדרים וברורים יהיו רבים שיחפשו לעצמם דרך להשתמט מן המסגרות המחייבות בסיועם של תירוצים שונים. במילים אחרות לא די בהשענות על ערך "כל ישראל ערביין זה לזה" כדי להבטיח שאכן יצליחו להשליט בקהילה סדרים ותיקונים. לצורך זה הסתמכו

חכמים על מקורות משפטיים הלכתיים. מדובר בהלכות שמקורן בתלמוד ואשר מעניקות להנהגת הקהילה סמכות לקבוע סדרים ותקנות המחייבות את בני הקהילה.

1. "כופין בני העיר זה את זה לבנות להם בית הכנסת ולקנות להם ספר תורה ונביאין

ורשאין בני העיר להתנות על השערים ועל המידות ועל שכר הפועלים,,,"

הלכה זו קובעת שלבני העיר הזכות לבגיע להסכמים המחייבים את כל בני העיר ובהם בניית בית כנסת, קביעת מחירי מצרכים וכ' ונותנת להם את הסמכות לחייב את תושבי העיר כולם לקבל תקנות אלו.

המציאות של ימי הביניים הקשתה על הסתמכות רק על מקור זה. חלק מהקהילות היו מורכבות ממשפחות בודדות. האם גם לקהילות כה קטנות תנתן סמכות של בני העיר? האם גם לקהילות קטנות יש סמכות לכפות על בני העיר? האם אין צורך בהסכמה מוקדמת של כלל בני העיר כדי שמאוחר יותר יוכל הרוב לקבוע למיעוט? ספקות אלו חייבו הסתמכות על מקור נוסף.

2. " אמר רבא- הפקר בית דין הפקר". כלומר אם בית דין פסק להפקיר רכוש של יהודי יש לקביעה זו תוקף משפטי מחייב. כל שלושה חברים בקהילה הם כמו בית דין שיש להם סמכות לקבוע הסדרים שונים בקהילה ולתקן תקנות.

רבנו גרשום מאור הגולה (הרגמ"ה) נתן תוקף לבית הדיו " אפילו קל שבקלים, ונתמנה

פרנס

על הציבור הרי הוא כאביר שבאבירים"

קשיים בקהילה היהודית באכיפת הסמכות וההתמודדות עמם.

לחכמי ישראל היה חשוב לבסס את סמכות הקהילה מתוך הבנת החשיבות של המסגרת הקהילתית להמשך קיום העם בגולה.

במהלך ימי הביניים התעוררו קשיים עקב אי ציות לתקנות הקהילה ע"י העלאת טענות הלכתיות אחרות הנמצאות בתלמוד.

הטענות וההתמודדות

1. "והוא לא אויב ולא אוהב לו –יעידנו"...

הלכה זו קובעת שאסור לאדם לדון את אוהבו או את שונאו ולכן זכאי אדם לפסול את בית הדין שלפניו עליו להתדיין. היו חברים שנצלו הלכה זו לרעה במיוחד לאחר שמעמד הקהל הושווה לבית דין.

ההתמודדות של חכמים: להנהגת הקהילה יש יתרון על פני בית דין ואי אפשר לפוסלה בטענת איבה.

2. הלכה נוספת שנוצלה לרעה- "אין בית דין יכול לבטל דברי (החלטה) של בית דין חבירו (אחר)אלא אם כן גדול הימנו בחכמה ובמניין".

היו חברים בקהילה שטענו שהנהגת קהילה אחת יכולה לבטל את תקנות קהילה אחרת אם היא גדולה במספר ובטיב חכמיה.

ההתמודדות – נקבע שהסמכות של כל קהילה לתקן תקנות לעצמה ואין קהילה רשאית להתערב בענייניה של קהילה אחרת. (ר' יוסף טוב עלם) הוא הוסיף וחזק את סמכות ההנהגה המקומית וקבע שההגבלות החלות על בית דין אינן חלות על הנהגת הקהילה. 3. הלכה נוספת: "תנו רבנן: צדק צדק תרדוף, הלך אחר בית דין יפה". כלומר תתדיין בפני דיינים מומחים אף אם הם רחוקים.

ההתמודדות - רש"י קבע ש"בית דין יפה" הכונה רק במסגרת אותה קהילה.

רש"י שחי במאות ה 11 וה 12 קבע שאפילו נשבע אדם שלא לציית לתקנות הקהילה שבועתו בטלה והוא חייב לקיים את התקנות. רשב"א (ר' שלמה אבן אדרת, מחכמי ספרד במאות 13-14) קבע שלמנהיגי הקהילה סמכות מלאה לפקח על הרמה המוסרית של בני קהילתם ולהעניש את העבריינים.

יתרונות וחסרונות בהכרעת חכמים בזכות שלטון הקהל וסמכויות מנהיגיו

יתרונות

1. שמירה על אחדות הקהילה ומניעה מקבוצת מיעוט לפצל את הקהילה ולהקים הנהגה נפרדת לקבוצתם.
2. מניעת עקיפת ההנהגה- מניעה מהמערערים על ההכרעות לפנות לגורמים אחרים בקהילה ומחוצה לה, כולל השלטונות. מניעת התערבות זרה וחיזוק ההסדרים המקומיים.
3. יכולת להנהיג תיקונים וסדרים- כלומר אפשרות להנהגה להתמודד עם הצרכים הקהילתיים ולקבע תיקונים וסדרים נדרשים ללא חשש מפני גורמי אופוזיציה בקהילה.

חסרונות

1. החשש שבעקבות מניעת כל אפשרות לערער על החלטות ההנהגה יפנו יחידים או קבוצות בקהילה לגורמים שלטוניים ויבקשו את התערבותם.
2. החשש שהמערערים על הכרעות ההנהגה יבקשו סיוע מחכמים אחרים שאינם שלמים עם הסמכות הבלתי מעורערת של ההנהגה ועם הגיבוי המוחלט שהיא מקבלת.
3. החשש שמניעת כל ערעור על הכרעות ההנהגה לא תאפשר ביטול הכרעות שגויות ושליליות או שנוגדות ממש את ההלכה.
4. פסיקה אינטרסנטית- החשש שהכרעות המנהיגים יהיו אינטרסניות כלומא משרתות את חוג מקורביהם ופוגעות בקהילה.

לסיכום

לקרא את הקטע בדף המקורות המצורף.

הכרעה על פי דעת הרוב

עקרון הכרעה על פי דעת הרוב לא היה בימי הביניים עיקרון ברור מאליו. החברה בימי הביניים הייתה חברה מעמדית ולא דמוקרטית. עקרון ההכרעה על פי רוב נתקבל בקהילות ישראל כבר במאה ה-10 עוד לפני שהנושא נידון אצל עמים אחרים.

- א. לקהילה יש מעמד של בית דין הגדול או בית דין רגיל ובבית דין פוסקים ע"פ רוב.
  - ב. התורה גזרה "אחרי רבים להטות".
- ביטוי הרעיון הדמוקרטי- יש לקבל את רצון הרוב וקולו של כל אדם ואדם שווה. "רוב מנין".

בשאלת הזכות של הרוב לכפות את דעתו על המיעוט היו כמה דעות בימי הביניים:

1. גישת הרי"ף - (רבי יצחק אלפסי מגדולי חכמי ספרד במאה ה-11) "שרוב הקהל יתיעצו עם זקני הקהל ויתקנו את מה שיתקנו" - הכרעה עפ"י רוב לאחר שהתיעצו עם זקני הקהל.
2. גישת הרשב"א ורש"י - הכרעה עפ"י רוב. " בטל יחיד במיעוטו והמרובין רשאים להשביע ולגזור ולנדות ולהפקיר ממונו ולעשות סייג לכל דבר". או "כל שרוב מסכימין ומתקנין ומקבלין עליהם אין משגיחין לדבר היחיד.... ואם גזרו הם גזרתם מתקיימת, והעובר על החרם שלהם ענוש יענש"....
- או הרא"ם (קושטא המאה ה-15) "... מה שירצו רוב הקהל הוא העיקר.... וצריך להמשיך אחר רוב דעות הקהל ולא אחר טובי הקהל..."
3. דעת רבנו תם - (נכדו של רש"י, מגדולי בעלי התוספות בצרפת) - הכרעת הרוב מותנית שמראש הסכימו כל בני הקהילה שכך יתקבלו ההכרעות בקהילתם. מטרתו הייתה להאדיר את מעמד תלמידי החכמים ולא לפגוע את ראשי הקהילות להתייעץ איתם.
4. דעת ר' יהודה מינץ (איטליה מאה ה-15) - להחלטת המנהיגים יש תוקף כאילו נתנה לה מלכתחילה הסכמת רוב בני הקהילה שהרי אותם מנהיגים נבחרו ע"י רוב קהילתם.
5. גישת הרא"ש (ספרד מאה ה-14) בכל ענין שהקהל מסכימים הולכים אחרי הרוב אך חוץ מבענין מיסים מחשש שהרוב יטיל על העשירים מס כבד.

- ❖ רבי שמואל די מדינה (סלוניקי מאה ה-16) - הכרעת הרוב – רק כשהם שוים. כשאינם שוים הרוב הוא רוב טובי העיר, בעלי הכיסים. "רוב בניין" - רוב מספרי של טובי הקהל המשלמים את רוב המיסים ובונים את הקהילה.

תקנות קהילה

תקנות הקהילה היו מן הכלים החשובים בארגון הקהילה בימי הביניים. התקנות קבעו כללים ברורים לסדרים בקהילה. הכללים סייעו ליחסים עם הגויים, ליחסים שבין בני הקהילה ומנהיגיהם וחזקו את ערכי המוסר ושמירת ההלכה וכן נתנו תשובה לצרכים המתחדשים האקטואליים.

ידוע לנו שהיו תקנות שנתקנו בקהילה אחת ואח"כ אומצו על ידי קהילות אחרות שהכירו בחשיבותן.

יש וכמה קהילות סמוכות תקנו תקנות משותפות וכן ידוע שקהילות רבות אמצו תקנות של גדול הדור כדוגמת תקנות רגמ"ה- רבנו גרשום מאור הגולה, כמו לא לשאת שתי נשים, לא לגרש אשה בעל כורחה.

דוגמאות לתקנות חשובות נוספות בהמשך.

הסמכות לתקן תקנות הייתה בידי :

- א. הנהגת הקהילה (פרנסים)
- ב. חכמי הקהילה
- ג. גדולי דור
- ד. אסיפת הקהל.

אחת הסכנות העיקריות בהתקנת תקנות הייתה שמנהיגים חסרי כישורים מתאימים יתקנו תקנות הנוגדות את ההלכה או את הצדק או אפילו ישגו בהחלטותיהם בגלל חוסר ידיעה והבנה בעניין. כמו כן ישנה סכנה שקבוצת רוח אינטרסנטית תכפה את רצונה ותקפח את קבוצת המיעוט שבקהילה. מכאן נובעת לכן המגמה לתבוע את שיתופו של "אדם חשוב" בעת קבלת תקנות קהל או לפחות לקבל את אישורו לתקנות אלו.

מיהו "האדם החשוב"?

כמה סברות: 1. תלמיד חכם. 2. מומחה- בקיא בהליכות החיים. 3. מי שנתאחדו בו שתי התכונות הנ"ל יחד.

פרק רביעי - נושאי התפקידים בקהילה והמבנה הקהילתי שלה.

השלטונות העניקו לקהילות היהודיות אוטונומיה פנימית שאפשרה להם לפתח מוסדות מגוונים ולהפעיל שירותים קהילתיים על פי צרכיהם. כאלו הצריכו ממנהיגים בעלי יוזמה וכן נושאי תפקידים בתחומים שונים.

בפרק זה נדון בנושאים הבאים: מי היו מנהיגים אלה? כיצד נתמנו לתפקידם? מה הכישורים ומה התכונות שנדרשו מאדם כדי שימלא תפקיד הנהגה בציבור? מה היה תפקידם? אח"כ נדון במבנה החברתי בקהילה, משום שהייתה זיקה הדוקה למדי בין דרך בחירתם של נושאי התפקידים ודרך פעולתם ובין המבנה החברתי של הקהילה, וכן נתייחס גם למערכת היחסים בין המעמדות ובעלי התפקידים בקהילה.

היסודות שהשפיעו על בחירת ההנהגה.

היסודות הם שמונה – חלקם ממורשת שאף קדמה ל"תור האמונה".

א. הייחוס המשפחתי וקדושת המשפחה, אם האדם ממשפחת כוהנים, או מצאצאי בית דוד, או ממשפחת חכמים וצדיקים.

ב. ידיעת הסוד וקבלה ועשית מופת – אם האדם הוא איש קבלה שבכוחו לתת מענה לצרכי הפונים אליו.

ג. אורח החיים של המנהיג המהווה דוגמה לציבור - דהיינו צדיק שבהליכותיו זוכה להערכת הציבור.

ד. ידיעת התורה - דהיינו חכם – בתור האמונה זה חשוב!

ה. קרבה לשליט - יהודי שיש לו קשרים אצל השלטונות.

ו. כושר מעשי - אדם כישרוני שהוכיח עצמו בתפקידו הקודמים.

ז. עושר כספי - בעל ממון, נתפס בד"כ ככישרוני ומקורב.

ח. רצונו של הציבור – מי שנבחר בשל היותו מקובל על הציבור כראוי לתפקיד.

התפתחות המנהיגות באופן כללי היא ממנהיגים שמינו את עצמם או הוכרו ע"י השלטונות אל מנהיגים שבתקופות מאוחרות יותר נבחרו או נתמנו ע"י הציבור. התפתחות זו מושפעת גם מההתרחשות בסביבה הנוכרית של עמי אירופה שבקרבם ישבו היהודים ומהם הושפעו.

מייסדי הקהילות.

מנהיגים שזכו לתפקידים ולמעמדם הרב משום שבזכותם נוסדה הקהילה היהודית באותו מקום. הם שבזכות קשריהם עם השלטונות או בשל כישוריהם המיוחדים מאוד לשלטון קיבלו היתר להקים קהילה יהודית במקום וגם קיבלו כתב זכויות המגדיר את מעמדם חובותיהם וזכויותיהם.

מתוקף היותם מייסדים ומתוקף הגיבוי שקיבלו מהשלטון נהנו יהודים ממעמד רם בקהילה – כמנהיגים וכמייצגים מול השלטונות, לפעמים המעמד המכובד הועבר גם לצאצאים.

לעיתים – הייתה התנגשות בינם לבין מנהיגי הקהילה כאשר הם מתבססים על מקור סמכות שלטוני וההנהגה בקהילה על רצון הציבור.

מנהיגי הקהילות שהסתייעו ברבנים נקראו במקורות גם "שבעה טובי העיר", יש לציין שהם אינם בהכרח המובחרים בחוכמה בעושר ובכבוד. לפרנסים אלה סמכות לקבל החלטות משום שנתמנו ע"י הציבור.

פרנסים – מנהיגי הציבור, לא ברור אם נבחרו או נתמנו עקב מעמדם וכספם.

הפרנסים מכונים גם "נאמנים" וגם "טובי העיר וגדוליה" בתקופות מאוחרות יותר של ימי הביניים נהגו לקיים רוטציה (חילופים) בהנהגת הקהילה במועדים מוחלטים. מהאחראים על קופות הציבור (גזברים, גבאים) נדרש שכל הוצאה תהיה על דעת כל החברים בועד.

לדוגמא - תקנה המחייבת ציות למנהיג הנבחר.

תקנה המחייבת אישור כל חמשת הגבאים בכל הלוואה או הוצאה של מעל 2 דינרין.

רב הקהילה.

הרב נזכר במקורות כנושא משרה רשמית כבר במאה ה-12.

תפקידו היה לדאוג לעניינים הרוחניים בקהילה – להרביץ תורה ברבים, לפסוק הלכות, לקיים טקסים דתיים – ברית, חתונה, בר מצווה וכד', לדאוג לתקנות בית הדין המקומי ולשמש בורר ודיין.

עד המאה ה-12 לא קיבלו בד"כ שכר על עבודתם (וכך פסק הרמב"ם). גידול הקהילות הצריך מהרב עיסוק רב בצרכים הדתיים ולכן נאלצו להגדיר משרתו ולשלם משכורת. מצוין עוד שהתפתחות זו נבעה גם מהקשיים הכלכליים והירידה במעמד הקהילה החל מהמאה ה-13.

התפתחות תפקיד הרב כנושאי משרה הביאה לעיתים גם למתיחות בינם לבין מנהיגי הקהילה וחצרנים (המקורבים למלכות).

לדוגמא: תקנה האוסרת נידוי של יהודי בקהילה ללא הסכמת שני חלקי ההנהגה, כלומר הרב – המנהיג הדתי, ודמות נוספת ממנהיגי הקהילה. ואפילו אם הרב הקהילתי נתמך ע"י רבנים נוספים אינו יכול לנדוד ללא הסכמת הקהל.

גדולי הדור.

החכמים גדולי הדור בתורה ובהוראה לא נתמנו למשרתם באופן רשמי הם זכו למעמד רם ובעלי השפעה סמכותית בזכות גדולתם בתורה ובהלכה, וכמובן גם בזכות אישיותם המופתית והנערצת, הם השפיעו על הקהילות בפסיקתם שבד"כ לא ערערו עליה גם מי

שנהגו לערער על סמכות המנהיגים הקהילתיים. הם יישבו סכסוכים בין קהילתיים. השפעתם ניכרה גם בתיקון תקנות שאומצו ע"י קהילות ישראל בארצות השונות – כדוגמת תקנות רגמ"ה (איסור נישואין פוליגאמיים עם יותר משני בני זוג, איסור לגירוש אישה בעל כרחה),

במאה ה-13 ניכרה פגיעה במעמדתם הבלתי מעורר, זאת בשל התפשטותה של ההשכלה הכללית ובמיוחד הפילוסופיה בקרב מלומדים יהודיים. אלה החלו לטעון שגם רבנים חייבים לרכוש השכלה הכללית כדי שיוכלו להיות ראויים להנהיג ואף לפסוק הלכה, דרישה זו הועלתה בעיקר ע"י המקורבים למלכות (חצרנים) והפילוסופים. כך למשל טען חכם אחד בספרד (במאה ה-14) שאין לר' אשר זכות לפרש תקנה כי אין הוא השולט כהלכה בשפה הערבית שבה נכתבה התקנה. יחד עם זאת בד"כ נתקבלה סמכותם האישי של חכמי ההלכה (גדולי הדור) על כלל החברה היהודית והם היו בבחינת בית דין עליון שאין אחריו ערעור. ומבחינות שונות היה כוחם גדול אף יותר (מבית דין עליון).

גבאים.

הגבאים (מכונים במקורות גם, " מרכולים או "אמרכלים") היו ממונים על גביית כספים מבני הקהילה לקופת הציבו המדובר בכספי צדקה לשם חלוקה לעניים ותמיכה במוסדות הציבור נוהג הפיקוח על השימוש בכספים אלה לא היה אחיד ובד"כ נחשבו הגבאים כמהימנים את תפקידם מילאו בד"כ בהתנדבות.

פקידי בית הכנסת = שליח ציבור.

שליח הציבור (ש"ץ) הוא החזן שבבית כנסת היה מן המשרות החשובות. מבין בעלי התפקידים בקהילה. שהרי הוא המייצג את הקהילה בפני מלך מלכי המלכים הקב"ה. בתשובת הראש (מבואר/נפסק שאם לקהילה ישנה ברירה להעסיק אחד מבין השנים – רב או חזן – יש להעדיף את החזן אלה אם הרב הוא ממש גדול בתורה ובפסיקה. בשו"ת הרשב"א מובא שהרבה מקומות נהגו למנות חזן תמורת תשלום שכר מקופת הקהילה ומכך מנעו מריבות מי יקרא וכך יבחר הטוב ביותר לתפקיד זה. החזן התבקש גם לחבר פיוטים ובקשות שיתאימו לאירועים ולצרכים של הקהילה והא היה צריך גם לפייט.

מכאן שלתפקיד זה נבחר אדם ירא שמיים, מקובל על הבריות בעל קול ערב וכישורי חיבור פיוטים.

בשו"ת הרשב"א מובא נוהג שמשרת החזנות עברה מדור לדור (בירושה) אך נדרשה הסכמת הקהל.

שוחט.

בשל ההקפדה על כשרות השחיטה נבחרו לתפקיד זה אנשים שנחשבו לחכמים ולהגונים גם יחד. לעיתים שימש בתפקיד זה השליח ציבור או הדיין (הרב).

נאמנים, (מכונים גם "אפוטרופוס הקהל" או "מורשה הקהל").

אנשים שנתמנו לתפקידים שהיו קשורים בארגון הכלכלי והחברתי של הקהילה, בדרך כלל עסקו בגביית המיסים הקהילתיים. אין עדויות שאנשים אלה קיבלו משכורת. וייתכן שנבחרו לתפקיד בעלי ממון וסמכות שלא יהיו תלויים בעיסוק זה לפרנסתם.

מינויים של השלטונות הנוכריים.

התערבות השלטונות בעניינה הפנימיים של הקהילה ובהם מעורבותם בבחירת מנהיגים ובעלי תפקידים בקהילה הוא ביטוי בולט לירידה במעמדה (המדיני והחברתי) של הקהילה, ככל שירד מעמדם כך נפוצה תופעה זו.

היהודים ראו בה – כמובן – פגיעה באוטונומיה שניתנה להם והם נאבקו בה ככל שיכלו. כמה מחלוקות ומריבות קשות בימי הביניים היו קשורות בתופעה (אנשים שזכו בתפקיד או בהטבה על חשבון הקהילה בשל קרבתם לשלטונות).
דוגמאות לתופעה.

א. ראש הישיבה (ר' שמואל בן עלי) טען שראש הגולה (מנהיגים של כלל קהילות ישראל בבבל) נתמנה בזכות כספו(שוחד?) וקרבתו למלכות.

ב. "המהרם" מרוטנבורג מגנה תופעה שיהודי נתמנה לשליח ציבור ע"י השליט (הדוכס).

ג. שכיחות התופעה מוכחת מריבוי תקנות בעניין. "וכל מי שמעמיד סגן או גלילת ספר תורה, או כל צרכי הקהל על פי הגויים שיהיה בנידוי...".

ד. בהדרגה נתמנו גם יהודים שהשכלתם הייתה דלה לתפקיד רבני הקהיל ע"י השלטונות.

לרשב"א הוצגה שאלה "בארצנו יש רבנים מצד המלכות ואינם יודעים לקרות כהוגן אם יחרץ (יקלל) אותם שום יהודי מה דינו?" כלומר האם מחויבים לשמוח על כבודם של רבני הקהילה שזכו לתפקידים בזכות השלטון ולא משון חוכמתם. (עמ' 80) הרשב"א השיב שמעמדו של רב זה ככל אדם אחר – ולא כשל רב קהילה.

ה. שיא התערבות השלטונות – כאשר מינו מטעמם רב ראשי לכלל יהודי גרמניה. מינוי שעורר התנגדות גדולה בקרב קהילות ישראל שם.

יש לזכור שבמקרים מסוימים התערבות השלטונות בענייני הקהילה הייתה כאשר:

1. הנהגת הקהילה התקשתה לגבות את המיסים מיהודים סרבנים.
2. בקהילה גברה ידם של אלימים – יהודים עבריינים בעלי כוח שהנהגת הקהילה התקשתה להשתלט עליהם.

3. לצורך מניעת כניסת יהודים זרים שהקהילה התנגדה לשיבתם במקום.
לסיכום: ליחידים (בני קהילה) אסור לפנות לערכאות של הגויים (למוסדות המלכות) כי בכך הם פוגעים בקהילה אך להנהגת הקהילה בשעת הצורך יש הזכות לערב את השלטונות כי בכך הם מחזקים את סדרי הקהילה.

המינויים בקהילות הושפעו גם מההסדרים שהיו מקובלים בחברה הנוכרית (של העמים בהם נמצאו).

עד המאה ה-12 נזכרים בתעודות רק מנהיג אחד לקהילות אך מהמאה ה-13 נזכרים ועד פרנסים שמייצג את הקהילה בפני השלטונות והם מכונים "זקנים" או "קהל". הועד הנזכר לצד ראש הקהל מתפתח בהשפעת מציאות דומה בערי גרמניה באותה תקופה שם מופיעה החל מן המאה ה-13 מועצה יחד עם ראש העיר. כלומר לצד מעורבות ישירה של השלטון בסדרי הקהל ובבעלי התפקידים אנו למדים גם על סדרים חדשים בקהילה בהשפעת הסביבה והתקופה.

המבנה החברתי בקהילות.

מלבד הקושי בהתמודדות עם מינויים של בעלי תפקידים בקהילה והתערבות בסדרה ע"י השלטונות הנוכריים עמד מכשול נוסף בהדרכה של הקהילה לממש את יעדיה – וזה ניגודי מעמדות ומאבקים פנימיים בתוך הקהילה – (בינם לבין עצמם). בד"כ ניתן להבחין בארבע שכבות עיקריות במבנה החברה היהודית בימי הביניים. החכמים, הפרנסים (מנהיגי הקהילה) העשירים ופשוטי העם. ההנהגה הייתה בידי שלושת השכבות הראשונות, ופשוטי העם בד"כ השלימו עם המציאות הזו. יש לזכור שכך גם היה מבנה החברה וההנהגה בחברה הנוצרית והמוסלמית באותה תקופה. פשוטי העם כאמור השלימו עם הנהגת החכמים והמיוחסים אך מידי פעם מתגלים טענות על התנשאותם ופגיעתם של חוגי ההנהגה המיוחסים בפשוטי העם. אף על פי כן ההתמרמרות לא סיכנה את אחדות הקהילה משום ששלטונם של המיוחסים נתפס כגזירה משמים ונתפרש כרצון האל שיש להשלים עימו. (יש לזכור שזה "תור האמונה"). הניגודיים העיקריים היו בין בעלי הממון והשליטה בתוך עצמם (בין הקבוצות השולטות והמכובדות בקהילה).

כך למשל: 1. תחרות בין החצרנים (המקורבים לשלטון) לבין מנהיגי הקהילה על מידת המעורבות בחיי הקהילה. יש עדויות רבות על זכויות יתר שנתנו השליטים הנוכריים לחצרנים על חשבון בני הקהילה. כמו פטור ממיסים או קצבה מהבשר הנשחט בבית המטבחים בקהילה. או ערבו את השלטונות כדי שהמעריכים יקטינו את הערכת עושרם וכך יקבעו להם שער מיסים נמוך יותר.

2. דוגמא: קבוצת אנשים מבני הקהילה מינו מנהיג בלי לשתף את כל בני הקהילה. דוגמא: קבוצת אנשים שלוקחים לעצמם סמכויות בלי לשאול ולקבל הסכמת הקהילה ולפעמים אף מחרימים יהודי על דעת עצמם ובני הקהילה חוששים להתנגד להם משום שהם אלימים.

3. מחלוקת בין המעמדות בשאלת הפטור ממיסים.

א. החכמים עמדו בראש הנלחמים בדרישת חצרנים לפטור ממיסים בזכות קשריהם עם השלטונות.

ב. עשירי הקהילה ופרנסיה התנגדו לדרישת תלמידי חכמים המקדישים כל זמנם ללימוד תורה, לזכות בפטור ממיסים.

רבי אבולעפיה פסק שרק תלמידי חכמים שמקדישים כל זמן ללימוד יהיו פטורים ממס אך ת"ח שאין תורתם אומנתם לא יהיו פטורים ממס. המאירי פוסק שהפטור ממיסים לתלמידי חכמים שתורתם אומנותם יהיה רק ממיסי מלכות אך מיסים המשולמים על רכושו של יהודי אין סיבה שתלמיד חכם בעל רכוש יהיה פטור ממנו.

שים לב! כל הניגודים הנל הם בתחום החברתי כלכלי (סוציאלי) והניגודים הבאים הם בתחום ההשקפות – הבדלים אידיאולוגיים.

4. לניגודים הסוציאליים (החברתיים) נצטרפו גם ניגודי השקפות, החצרנים ועשירי הקהילות שהושפעו יותר מהחברה הנוצרית הושפעו מתרבותם והחלו לרכוש לעצמם השכלה כללית הפכה להיות אופנה המשתלטת על יותר ויותר יהודים. החכמים (הרבנים) חששו שהתקרבותם לתרבות הנוצרית על רקע הלחצים האנטישמיים המופעלים ובעיקר הלחץ להמרת הדת תביא רבים מבין חורשי ההשכלה הכללית להמיר את דתם לנצרות.

לעומתם סברו המשכילים – כאמור רובם חצרנים ועשירים – כי חכמי ההלכה מסתגרים בד' אמות ההלכה ובאים לכפות עליהם השכלה חלקית בלבד בשעה שהיהדות האמיתית דווקא מצווה על הכרה שכלית ושדווקא ההשכלה מבטיחה עבודת ה' נכונה וטובה יותר. 5. הפולמוס על כתבי הרמב"ם.

נושא הפולמוס (הויכוח) היה השאלה מה יהיו התכנים של החינוך היהודי. הויכוח נמשך יותר מ-100 שנים והקיף כמעט את כל קהילות ישראל שבאירופה ובמזרח. על מה נסב הויכוח?

א. התפשטות ההשכלה הכללית שהפכה כאמור לאופנה חברתית בקהילות ישראל, והחשש שרבים מבין היהודים שהשכלתם הייחודית והתורנית הייתה רדודה נטו להשכלה כללית וכך יתרחקו מהיהדות והתבוללו.

ב. החיבורים הפילוסופיים של הרמב"ם ובמיוחד ספרו "מורה נבוכים".

ג. התרגום מערבית לעברית של חיבורים פילוסופיים שונים.

חששם של המתנגדים היה כי ההתפתחות הנ"ל יגרמו ליהודים רבים לבטל לימוד תורה וכך שורשיהם ליהדות יתרופפו וגם לו יבינו כראוי את הפילוסופיה היהודית וכך יישארו קרחים מכאן ומכאן (מיהדות ומפילוסופיה). הגורמים שהגבירו את המתח והחששות.

1. במאות ה-13 ועד ה-15 גברו הרדיפות האנטישמיות שמטרתן המרת דתם של היהודים והחכמים חששו שצמצום לימודי היהודית וההתעמקות בפילוסופיה תזרז את תהליך התבוללות – המרת הדת.

2. גורם נוסף שהגביר את המחלוקת היה – הניגוד החברתי שבתוך הקהילות.

החצרנים ועשירי הקהילות היו מתומכיה הנלהבים של ההשכלה הפילוסופית משום שהיא הקלה עליהם להשתלב בחברה הנוצרית הגבוהה בעוד שמתנגדיהם (החכמים) האשימו אותם בחיי הוללות ובזלזול במצוות.

ביטוי המתח החברתי.

1. פרסומי כתבים (מאמרים) וספרים התוקפים את המחנה השני ובו דברי בקורת קשים וחששות מתוצאות גישתם (הרבנים נגד הפילוסופיים ולהיפך).

2. הטלת חרם מצד חכמי צרפת על הקריאה בסיפורו החשוב של הרמב"ם – "מורה נבוכים".

וחרם נגדי מצד חצרנים נגד חכמים אלה.

3. הלשנה מצד המתנגדים ל"מורה נבוכים" (חכמים) לאינקוזיציה הנוצרית (בי"ד של הכנסייה הנוצרית שהפעיל שיטות אכזריות במלחמתו בכופרים ובהם יהודים. ההלשנה גרמה לכך שהכנסייה הורתה לשרוף עותקים מהספר "מורה נבוכים".

4. הרשב"א ובית דינו הטילו חרם על לימוד הפילוסופיה חרם שהוגבל בזמן ושלמעשה ספרי הרמב"ם לא נכללו בו.

הפולמוס הסתיים עם גירושם של צרפת בשנת 1306.

הקהילה היהודית בימי הביניים

1. **תור האמונה**
  - א. הסבר את הצידוק הדתי של הנוצרים לקיום יהודים בארצות הנוצריות בימי הביניים.
  - ב. מהמאה ה-12 החריפה השנאה כלפי היהודים בארצות הנוצריות. הבא **שלוש** דוגמאות לכך.
2. **תור האמונה**
  - ג. הצג את העמדה הנוצרית כלפי היהודים שניסח אוגוסטינוס, על פי הפסוק: "אל תהרגם פן ישפחו עמי, הניעמו בחילקך והורידמו..." (תהלים, נ"ט 12)
3. **סמכות הקהילה**
  - א. ציין מקור הלכתי-משפטי אחד שנותן תוקף לסמכות של הנהגת הקהילה. (6 נקודות)
  - ב. הסבר את הרעיון המשותף לשני המשפטים "ערמת האגוזים" ו"הקודח חור בספינה", ואת הצורך של חכמי ימי הביניים להשתמש במשלים אלה. (10 נקודות)
  - ג. הסבר את זכותו של היחיד לחפש אחר "בית-דין יפה", והסבר מדוע חכמי ימי-הביניים לא אפשרו להשתמש בזכות זו. (9 נקודות)
4. **סמכות הקהילה (46)**
  - א. כיצד ההלכה "הפקר בית דין הפקר" תרמה לביסוס הנהגת הקהילה? (8 נקודות)
  - ב. הסבר **שתי** טענות, המבוססות על ההלכה, שהעלו יהודים שסירבו לציית לפסקי הדין של הקהילה.
  - ג. הבא נימוק אחד בעד הכרעת הרוב בקהילה, והצג הסתייגות אחת של חכמים מהכרעת הרוב.
5. **סמכות הקהילה (46 + 54)**
  - א. מדוע הייתה לחבר הקהילה הזכות לחפש אחר "בית-דין יפה", ומדוע חכמי ימי-הביניים לא הרשו להשתמש בזכות זו? (15 נקודות).
  - ב. הצג נימוק אחד של חכמים בימי-הביניים **נגד** הכרעה על פי הרוב. (10 נקודות)
6. **תקנות הקהילה (58)**
  - א. ציין **שתי** דעות בשאלה: "מי הוא אדם חשוב?". (12 נקודות)
  - ב. ציין **שתי** סכנות שניסו החכמים למנוע באמצעות דרישה זו. (13 נקודות)
7. **תקנות הקהילה**
  - א. הבא **שני** הסברים לחשיבות של קביעת תקנות בקהילה היהודית בימי הביניים.
  - ב. הסבר מדוע נקבע ש"אדם חשוב" יאשר את תקנות הקהילה.
8. **מתחים בקהילה (88)**
  - א. בקהילה היהודית בימי הביניים התנהל פולמוס סביב כתבי רמב"ם. הסבר פולמוס זה.
  - ב. קרבת החצרנים למלכות גרמה למתח בקהילה. הבא **שני** הסברים לכך.

9. **תפקידים בקהילה (90-66)**
ב. הסבר מדוע התנגדו חכמי ישראל למינוי בעלי תפקידים בקהילה על-ידי השלטון הנכרי. (10 נקודות)
10. **החינוך בקהילה (111)**
א. מה היה היעד המרכזי של חינוך הילד בקהילה היהודית בימי הביניים?
(10 נקודות)
ב. תאר את חינוך הילדים בקהילה במסגרת **הפורמלית** ובמסגרת **הבלתי פורמלית**.
(15 נקודות)
11. **מוסדות הקהילה**
ציין **שני** תפקידים נוספים של בית הדין מלבד שיפוט. (127)
12. לעתים הייתה הקהילה זקוקה לעזרת השלטון הנכרי בביצוע ענישה. (132)
הבא **שתי** דוגמאות לכך.
13. **מוסדות הקהילה (132)**
הסבר את המשמעות ה**דתית** של החרם.
ציין **שתי** דוגמאות להרחקה **חברתית** שהחרם גורם. (15 נקודות)
14. כיצד באה לידי ביטוי הערבות ההדדית בפעולות הצדקה של הקהילה? (137)
בתשובתך הבא **שני** ביטויים.
15. מקורות הסמכות של הקהילה
א. הבא הסבר **אחד** להרחבת הפסיקה ההלכתית בקהילות היהודיות בימי הביניים.
ב. הבא סיבה **אחת** להתנגדות הקהילה היהודית להתערבות השלטון הנכרי במינויים בקהילה, והסבר מדוע לעתים היתה הקהילה מעוניינת בהתערבות השלטונות.

תשובות

1. תור האמונה

א. הצידוק הדתי של הנוצרים לקיום היהודים בארצותיהם בימי הביניים :
אין להרוג את היהודים כי עצם קיומם מעיד על ניצחון הנצרות אך יש להשפיל ולדכא אותם כי בשפלותם הם מעידים שהם לא העם הנבחר ושהנוצרים הם "ישראל האמיתי" ("הניעמו בחילך והורידמו").

ב. דוגמאות להחרפת השנאה כלפי היהודים בארצות הנוצריות, מהמאה ה-12:

- איסור המגע החברתי עם היהודים בשל היותם מנודים וטמאים.
- היהודים הם בני בריתו של השטן (השוואה מאיימת ומרתיעה).
- תעמולה והסתה על ידי אנשי כנסייה, נזירים ומטיפים עממיים.
- ציירים נוצרים ציירו שרפת יהודים והעלאתם על המוקד.
- מסעי צלב.
- עלילות דם.
- האשמה ב"מוות השחור".
- בידודם ברחובות יהודים.
- הטלת מסים כבדים.
- סימון היהודים. בגדים, כובע.
- ויכוחים.
- גרושים

ג. העמדה הנוצרית כלפי היהודים שניסח אוגוסטינוס על פי הפסוק בתהלים:

- אין להרוג את היהודים כי עצם קיומם מעיד על ניצחון הנצרות.
- יש להשפילם ולדכאם, כי בשפלותם הם מעידים שאינם עוד העם הנבחר והבחירה עברה לנצרות.

3. סמכות הקהילה

א. מקורות סמכות הלכתיים-משפטיים שנותנים תוקף לסמכות של הנהגת הקהילה:

-ההלכה של "כופין בני העיר."

-ההלכה של "הפקר בית דין הפקר."

ב. הרעיון המשותף למשל "ערמת האגוזים" ולמשל "הקודח חור בספינה":
הערבות ההדדית - כאשר לוקחים אגוז אחד מהערמה, שאר האגוזים מושפעים מכך (זזים ממקומם); כאשר אדם קודח חור בספינה - שאר הנוסעים יושפעו מכך, שכן בסופו של דבר היא תטבע.

השימוש של חכמים במשלים אלה בימי-הביניים:

-כמקור סמכות אידאי-מוסרי לקיום הקהילה.

-לתת תוקף להסדרים ולתקנות שקבעה הנהגת הקהילה.

ג. זכות היחיד לחפש אחר "בית דין יפה":

לאדם יש זכות להתדיין בפני "בית דין יפה", כלומר, לפני דיינים מומחים, אפילו אם הם רחוקים ממקום מגוריו.

הסיבה שבגללה חכמי ימי-הביניים לא אפשרו להשתמש בזכות זו:

זכות זו אפשרה ליחיד להתחמק מסמכות מנהיגי הקהילה שלו, והחכמים רצו לבסס את שלטון הקהל.

4. סמכות הקהילה

- א. כיצד תרמה ההלכה "הפקר בית דין הפקר" לביסוס הנהגת הקהילה: הלכה זו קבעה כי להנהגת הקהילה [אף אם אינם תלמידי חכמים מובהקים] יש תוקף וסמכות כמו לבית דין. חכמים הרחיבו את העיקרון שבהלכה זו, וכללו בה את סמכותם של מנהיגי הקהילה לקבוע הסדרים שונים לבני קהילתם ולתקן עבורם תקנות שונות.
- ב. טענות הלכתיות שהעלו יהודים שסירבו לציית לתקנות הקהילה:
- טענת איבה של הדיינים.
  - מומחים "בית דין יפה".
  - רצון לפנות לבית דין שגדול מבית הדין המקומי בחכמה ובמניין.
- ג. נימוקים בעד הכרעת הרוב:
- לקהילה יש מעמד של סנהדרין או בית דין ובבית דין הולכים לפי הרוב.
  - "אחרי רבים להטות".
  - הרוב מייצג את דעת מרבית חברי הקהילה.
- הסתייגות של חכמים מעיקרון זה:
- במקרה שרוב הנהגת הקהילה הם הדיוטות ולא תלמידי חכמים ראוי שיתיעצו עם תלמיד חכם לפני ההחלטות.
  - כדי שדעת הרוב תתקבל, צריך המיעוט להסכים מראש שכל החלטה של הרוב תתקבל.

5. סמכות הקהילה

- א. זכותו של היחיד לחפש אחר "בית דין יפה": לאדם יש זכות להתדיין בפני "בית-דין יפה", כלומר לפני דיינים מומחים, אפילו אם הם רחוקים ממקום מגוריו.
- הסיבה שחכמי ימי-הביניים לא הרשו להשתמש בזכות זו: זכות זו אפשרה ליחיד להתחמק מסמכות מנהיגי הקהילה שלו, והחכמים רצו לבסס את השלטון המקומי בכל קהילה.
- ב. נימוק של חכמים בימי-הביניים נגד הכרעה על-פי הרוב: דין הוא שהקטנים נשמעים לגדולים.
- להחלטת המנהיגים יש תוקף, כאילו ניתנה לה מלכתחילה הסכמת רוב בני הקהילה, מפני שבדרך כלל אותם מנהיגים נבחרו על-ידי רוב בני הקהילה.

6. תקנות הקהילה

- א. המחלוקת סביב השאלה "מי הוא 'אדם חשוב'": תלמיד חכם או מי שבקיא בהלכות החיים.
- ב. הסכנות שניסו חכמים למנוע באמצעות דרישה זו: לא תמיד היו למנהיגים הכישורים המתאימים, ומינויו של "אדם חשוב" הבטיח שיאושרו תקנות בהתאם להלכה / לצדק.
- מינוי אדם חשוב מנע מתקיפים להשתלט ולפגוע בזכויות המיעוט.

7. תקנות

- א. הסברים לחשיבות של קביעת תקנות בקהילה היהודית בימי הביניים:
- התקנות סייעו להתמודד עם המציאות החדשה.
  - התקנות סייעו לאחדות הקהילה.
  - התקנות סייעו לארגון ולסדר. נורמות מוסריות.
  - התקנות סייעו להתמודד עם המציאות של חברת מיעוט.
  - התקנות חיזקו את סמכותה של הנהגת הקהילה.

- ב. אישור התקנות על ידי "אדם חשוב":
- הסכנה כי מנהיגים חסרי כישורים מתאימים יתקנו תקנות הנוגדות את ההלכה או את הצדק ויחייבו בהם את כל הקהילה.
  - למנוע פגיעה שרירותית בזכויות המיעוט.
  - השפעת הנוהג הנוצרי.
  - מתן תוקף לתקנות מהגמרא.

8. מתחים הקהילה

- א. הסבר הפולמוס סביב כתבי הרמב"ם
- הפולמוס נסב סביב יחס היהדות לפילוסופיה והיה לו גם ביטוי חברתי.
  - החצרנים ועשירי הקהילה תמכו בכתבי רמב"ם משום ש:
  - ידיעת פילוסופיה הקלה עליהם להשתלב בחברה הגבוהה.
  - לדעתם ידיעת הפילוסופיה מביאה לשלמות האדם בקיום המצוות: ידיעה (פילוסופיה) ועבודה (קיום מצוות).
  - מנהיגי הקהילה וחכמים: התנגדו לכתבי רמב"ם משום ש:
  - * לדעתם לימוד כתבי רמב"ם ישאיר את הלומדים קירחים מכאן ומכאן: רובם לא יבינו את הפילוסופיה, ומצד אחר - גם לא יכירו את עקרונות היהדות ותורתה.
  - * חשש שאנשים שלא חונכו על "ברכי היהדות" יושפעו מהלחץ של הגזרות הכלכליות והחברתיות וימירו את דתם. (באותה עת ירד מעמדם המדיני של היהודים בספרד).
  - * החצרנים שדגלו בפילוסופיה היו דוגמא שלילית באורח חייהם: חיי הוללות וזלזול במצוות.

ב. הסבר למתח בקהילה כתוצאה מקרבת החצרנים למלכות:

- לעתים קיבלו מהשלטון פטור מתשלום המסים - מה שעורר קנאה ומתח בקהילה.
- לעתים קיבלו מהשלטון זכויות מיוחדות - עורר קנאה ומתח בקהילה.
- לעתים הם ניצלו לרעה את מעמדם והשפעתם על מנת להפחית את המסים שהוטלו עליהם.
- סיגלו לעצמם את אורח החיים של השכבה החצרנית הנוצרית: הקדשת מקודם נרחב להשכלה כללית (במיוחד פילוסופיה יוונית), בלבוש.
- התנשאות כלפי הקהילה.
- כפיית מנהגים והליכות לפי שיקול דעתם (על פי רצונו של השליט הנכרי).
- התנהגות שאינה על פי ההלכה, אלא מושפעת מהתנהגות השליטים הנכריים.
- החכמים נאבקו ברדיפת הכבוד והשררה של החצרנים.
- מתח בגלל התערבות השלטון במינויים. פגיעה באוטונומיה של הקהילה.

9. תפקידים בקהילה :

- ב. מדוע התנגדו חכמי ישראל להתערבות השלטונות במינוי בעלי תפקידים בקהילה :

-פגיעה באוטונומיה הדתית והשיפוטית שניתנה להם.

10. החינוך בקהילה

- א. היעד המרכזי של חינוך הילד בקהילה
- הכשרת הילד להצטרפות (מהר ככל האפשר) לחברת המבוגרים [המגשימה את רצון האל באמצעות קיום מצוות].
- ב. החינוך במסגרת הפורמלית:
- החדר - לימוד א"ב, סידור חומש וכו'.
  - הישיבה - לימוד הלכה.

החינוך במסגרת בלתי פורמלית:

- המשפחה - ברכות ומנהגים.
- בית הכנסת - קריאה בתורה, חגים, תפילה.

11. מוסדות הקהילה

תפקידים נוספים של בית הדין מלבד שיפוט:

- רישום חוזים ועסקאות.
- אישור הסכמים כלכליים ומשפחתיים.
- מסמכי הרשאה לשליחים ולשדכנים.

12. דוגמאות לעזרת השלטון הנכרי בביצוע הענישה:

- לעתים, כאשר האדם לא ציית לגזר הדין של דייני הקהילה אפשר היה לבקש מהשלטון סיוע בביצוע גזר הדין.
- השלטון סייע בהקמת מקומות כליאה מיוחדים ליהודים (כדי לספק אוכל כשר) ולצורך מאסר ממושך.
- במקרה של עונש גירוש מהקהילה היה צורך באישור השלטון כדי לאפשר למגורש להיקלט בקהילה אחרת.
- מקרה נדיר ביותר - כשהקהילה פסקה דין מוות היתה זקוקה לאישור השלטונות.

13. מוסדות הקהילה

המשמעות הדתית של החרם:

החרם נתפס כעונש משמים, ודין שמים חל על המוחרם.

דוגמאות להרחקה החברתית שבחרם:

- הרחקה ממניין.
- איסור צירופו לתפילה וברכות.
- אי-ביצוע קבורה למוחרם.
- אי-ביצוע ברית לבניו של המוחרם.
- איסור על אכילה ושתייה מעשה ידיו (כדין טרפות).

14. הביטויים לערבות ההדדית בפעולות הצדקה של הקהילה

- העשירים שילמו מסים גבוהים יותר כדי שהעניים שלא יכלו לשלם לא יילקחו לבית הסוהר.
- פדיון שבויים.
- תמיכה בתלמידי חכמים והחזקתם כדי להרבות תורה במקום.
- החזקת חברה לביעור עבירות.
- דאגה לחינוך בני העניים כדי שלא תיווצר שכבה של בורים ועמי ארצות.
- הקמת בית לעניים נתפסה כחשובה יותר מבניית בית כנסת.
- דאגה לחיתון בני עניים.
- סיפוק צרכים חומריים של העניים (מזון, לבוש) נתפס כחובה דתית.

15. מקורות הסמכות של הקהילה

א. הסברים לטיעון:

- בשל השינוי בחיי הקהילות היהודיות מבחינת מקום, שלטון ומבנה חברתי היה צורך להתמודד עם מציאות חדשה מבחינה הלכתית.

- הפיזור ואי-מציאותו של מרכז סמכותי אחד הביאו לחיזוק בתי הדין בקהילות המקומיות.
- האדרת מעמדם של חכמים.
- ב. סיבות להתנגדות הקהילה להתערבות השלטון הנכרי במינויים:
- פגיעה באוטונומיה הדתית והשיפוטית שניתנה ליהודים.
- לעתים מונו אנשים שלא התאימו לתפקיד.

מדוע לעתים הייתה הקהילה מעוניינת בהתערבות השלטון הנכרי:

- כדי להקל עליה את אכיפת תשלום המסים.
- כדי לפתור סכסוכים שהתגלעו בקהילה בין איש לרעהו.